

Alina Isac Alak

Sharī'ah

**sau despre istoria umană
a voinței divine**

Fundamente teoretice ale jurisprudenței islamice

unul dinamic, creativ, mult mai complex și relativ decât se presupune tradițional, marcat de diferiți factori externi, nereligioși. Această perioadă preformativă din istoria islamică a ilustrat cum metodologia juridică islamică trebuie permanent reevaluată pentru a asigura aplicarea dreaptă a principiilor din sursele textuale islamice în diferite medii socioculturale. Am văzut cum o astfel de reconfigurare metodologică jurisprudențială, *maqāṣid al šarīʿah*, a devenit din nou proiectată în centrul dezbaterilor contemporane despre *šarīʿah*. Filosofia generală, obiectivele și scopurile prescripțiilor coranice care stau la baza *maqāṣid al šarīʿah*-ei permit evitarea înțelegerilor literaliste, tehnice și rigide ale textului și propunerea unor reinterpretări din perspectiva noilor schimbări socio-culturale și a evaluării impactului concret al aplicării obediente ale unor reguli anacronice într-un context istoric complet diferit.

Maqāṣid al šarīʿah poate oferi un anumit cadru normativ de raportare la obiectivele și valorile coranice, evitând erorile generate de abordarea anistorică și atomistă a Coranului. De altfel, extrapolând, recentrarea și fundamentarea jurisprudenței islamice contemporane progresiste, pornind de la valorile etice coranice generale și de la reevaluarea critică și istorică a *sunnah*-ei, a tradiției profetice, sunt strategii indispensabile oricărei reforme juridice ce vizează respectarea dreptății sociale conform principiilor umanismului și, cazul său particular, ale egalitarismului de gen.

CUPRINS

Introducere	7
I. Fundamente teoretice ale jurisprudenței islamice premoderne	15
1. Constituirea și dezvoltarea jurisprudenței islamice premoderne	15
1.1. Istoricitatea și adaptabilitatea legilor islamice.....	31
2. Clarificări și delimitări conceptuale	42
2.1. Diferența dintre <i>šarīʿah</i> și <i>fiqh</i> : ideal divin moral și aproximări umane failibile.....	42
2.2. Diferența dintre <i>al 'uṣūl al-fiqh</i> și <i>al furū' al-fiqh</i> : fundamentele legii islamice și prescripțiile legale derivate	55
3. Surse, instrumente și principii definitorii ale jurisprudenței islamice premoderne	61
3.1. Coranul	61
3.1.1. Versete coranice cu relevanță legală	62
3.1.2. Tehnici de analiză juridică aplicate versetelor coranice	67
3.1.3. Tehnici hermeneutice contemporane de abordare a textului coranic	72
3.1.3.1. Recunoașterea rolului interpretului în procesul de derivare a înțelesurilor coranice.....	72
3.1.3.2. Contextualizarea textuală și istorică.....	78
3.1.3.3. Provocări ale pluralismului interpretativ coranic.....	81
3.2. <i>Sunnah</i> – tradiția și practica normativă a profetului Muhammad.....	86
3.2.1. Procesul de <i>ḥadīṭ</i> -ificare a <i>sunnah</i> -ei și implicațiile sale juridice și hermeneutice	91
3.2.2. Clasificarea <i>ḥadīṭ</i> -urilor.....	96
3.2.3. <i>Ḥadīṭ</i> -urile: între abrogarea versetelor coranice și creare a istoriei.....	105
3.2.4. Anatomia unui <i>ḥadīṭ</i> : femeii aflate în poziții de conducere. Relatatori, conținut și consecințe morale.....	118
3.3. <i>Iḡmā'</i> – consensul opiniilor juridice.....	127
3.4. <i>Qiyās</i> – deducția analogică.....	134
3.5. <i>Istiḥsān</i> – preferința juridică.....	135

3.6. <i>Maṣlahah mursalah / istiṣlāḥ</i> - interesul public	136
3.7. <i>Urf</i> - obiceiul	139
3.8. <i>Istiṣhāb</i> - prezumția continuității	141
3.9. <i>Iḡtihād</i> - exercitarea raționamentului juridic independent.....	142
3.9.1. Raportul dintre revelație și rațiune	154
3.10. Principiul <i>sadd al-ḍarā'īc</i> - blocarea mijloacelor care conduc la o situație nepermisă	160
3.10.1. Exemplu de aplicare abuzivă a principiului <i>sadd al- ḍarā'īc</i> : femeile saudite și interdicția de a conduce mașina ...	162
II. Tendințe contemporane în jurisprudența islamică.....	164
1. Disoluția eticii și a abordărilor raționaliste în salafismul legalist	164
1.1. Raportul dintre etică și lege în jurisprudența islamică	164
1.2. Criza etică și antiintellectualismul salafit contemporan.....	173
1.2.1. Abordare juridică salafită versus metodă jurisprudențială tradiționalistă. Exemplu: dreptul femeilor de a călători neînsoțite	182
1.2.2. ISIS – hibrid ideologic caricatural.....	185
1.2.2.1. Încadrare doctrinară generală a ideologiei ISIS	188
1.2.2.2. Etica redusă la lege.....	193
1.2.2.3. Legea redusă la textul pasiv și suveran.....	201
2. <i>Maqāṣid al ṣarī'ah</i> – obiectivele legii islamice. Reviviscenta raționalismului în gândirea musulmană progresistă contemporană.	204
2.1. <i>Maqāṣid al ṣarī'ah</i> și alte metode feministe contemporane de abordare a jurisprudenței islamice.....	210
Concluzie	221
Bibliografie citată.....	231

Bibliografie citată

1. Abbas Amanat, Frank Griffel (ed.), *Shari'a: Islamic Law in the Contemporary Context*, Stanford University Press, California, 2007.
2. Abdul Hamid, Ahmad Fauzi, *Institutionalized Violence In Muslim World Begets Global Islamist Militancy*, <https://www.mei.edu/publications/institutionalized-violence-muslim-world-begets-global-islamist-militancy>
3. Abdul-Raof, Hussein, *Theological Approaches to Qur'anic Exegesis: A Practical Comparative-Contrastive Analysis*, Routledge, 2012.
4. Abou-Bakr, Omaira, „Teaching the Words of the Prophet: Women Instructors of the Ḥadīṭ (Fourteenth and Fifteenth Centuries)”, *HAWWA* 1, 3, Brill, Leiden, 2003, pp. 307-320.
5. Abrahamov, Binyamin, „Theology”, în Rippin Andrew (ed.), *The Blackwell Companion to the Qur'an*, Blackwell Publishing, 2006.
6. Abu Zayd, Nasr Hamid, *The Qur'anic Concept of Justice*, polylog: Forum for Intercultural Philosophy 3, 2001.
7. Abu Zayd, Nasr Hamid, „The Status of Women between the Qur'an and Fiqh', în *Gender and Equality in Muslim Family Law: Justice and Ethics in the Islamic Legal Tradition*, ed. Mir-Hosseini, Vogt, Larsen, I.B. Tauris, London, 2013.

Introducere

Există mai multe dimensiuni diferite, dar unitare ale Coranului, anume dimensiunea teologică, metafizică, etico-spirituală și legală. Aceste dimensiuni au fost în mod artificial fragmentate și analizate izolat în cadrul următoarelor discipline clasice islamice: teologie, filosofie, misticism și jurisprudență / *fiqh*.¹ Dimensiunea coranică legalistă include la rândul ei domeniul social, respectiv regulile practice cum ar fi cele legate de căsătorie, divorț, moștenire, tranzacții comerciale etc, reguli adesea întretesute cu aspecte etice și/sau care țin de sfera adorării divinității / *‘ibādāt*.² Înainte de a analiza punctual principalele fundamente teoretice care stau la baza jurisprudenței islamice premoderne, vom clarifica patru aspecte referitoare la statutul general și funcționalitatea acestui tip aparte de jurisprudență pentru a înțelege mai bine distincțiile conceptuale și metodele specifice, variate care au marcat dezvoltarea legilor islamice.

¹ Abu Zayd, Nasr, „The Status of Women between the Qur’an and *Fiqh*”, în *Gender and Equality in Muslim Family Law: Justice and Ethics in the Islamic Legal Tradition*, Mir-Hosseini, Vogt, Larsen (ed.), I.B. Tauris, London, 2013, pp. 154.

² Abu Zayd, *The Status...*, *op. cit.*, 2013, p. 156.

În primul rând, trebuie să precizăm că stipulările legale islamice care vizează domeniul social nu reflectă, așa cum adesea necritic și reduționist se afirmă și de către unii musulmani, dar și de către nemusulmani, Voința perfectă, eternă a lui Dumnezeu (*šarī'ah*)³, ci doar efortul uman, failibil, permanent al individului de a înțelege (*fiqh*) această Voință.⁴ În detaliu despre această clarificare terminologică importantă vom discuta în primul capitol al acestei cărți. Vom menționa în această introducere doar că savanții musulmani au construit o jurisprudență (*fiqh*) dinamică, reformabilă, cât se poate de mundană, care încearcă să aproximeze valorile sacre etico-morale și idealurile abstracte care infuzează textul coranic.⁵ Un exemplu edificator mai concret: dreptatea (*ʿadl*) reprezintă în sine o valoare coranică centrală, constant reiterată și plasată direct în inima *šarī'ah*-ei. Pe de altă parte, modul în care acest concept a fost înțeles și tradus de-a lungul istoriei gândirii islamice în injoncțiuni practice, ca parte a jurisprudenței islamice (*fiqh*), a constituit un proces inevitabil failibil, diferit de statuarea sa ca valoare centrală și ideal al *šarī'ah*-ei. Înțelegerea dreptății a depins nu doar de o viziune teologică, cât mai ales de

³ Sistemul de transliterare folosit în acest volum este conform ISO 233-2:1993. Ne-am permis o singură excepție, în titlu, pentru facilitarea identificării conceptului de șaria / *šarī'ah*. Astfel, doar în titlu am folosit *šarī'ah* în loc de *šarī'ah*.

⁴ El Fadl, Khaled Abou, *Speaking in God's Name. Islamic Law, Authority and Women*, Oneworld, Oxford, 2001, pp. 32-34.

⁵ Mir-Hosseini, Ziba, „Towards Gender Equality: Muslim Family Laws and the *Sharī'ah*”, în Anwar Zainah (ed.), *Wanted: Equality and Justice in the Muslim Family*, Petaling Jaya: Musawah, Malaysia, 2009, p. 25.

o serie de factori variați, externi care au influențat evoluția cunoașterii religioase. Diferite metodologii aplicate procesului de definire a dreptății au apărut. Juriștii ashariți au considerat că acest conținut al dreptății trebuie dedus exclusiv din textul sacru. Juriștii muʿtaziliți au pledat, în schimb, pentru o înțelegere rațională a dreptății, pentru o cunoaștere umană intrinsecă. Important de semnalat, înainte de a încheia această exemplificare, pentru a sublinia heterogenitatea și varietatea legilor islamice: nu a existat nici un consens printre juriștii musulmani nici referitor la aria de manifestare sau la implementările legale ale dreptății.⁶

În al doilea rând, se impune o demistificare terminologică. În această formă, la singular, nu putem discuta despre o lege islamică unitară, coezivă, decât, poate, strict euristic, într-un mod programatic și pragmatic asumat, tratând „legea islamică” doar ca o simplă abstracțiune menită să eficientizeze menținerea unui discurs mai simplu și ușor de înțeles, dar care, în realitate și în istorie, acoperă o largă varietate de înțelegeri a ceea ce ar putea reprezenta o lege întemeiată pe principii islamice. Altfel spus, atunci când ne referim la legea islamică, ar trebui întotdeauna să continuăm cu o precizare doctrinară. Ne referim la legea islamică hanbalită, šiită (šiită zaidită, duodecimană sau ismailită), hanefită, shafită, malikită, în interpretare sufită (vezi Ibn Arabi), în interpretare filosofică (vezi Averroes / Ibn Rushd), în interpretarea musulmanilor moderniști (Muhammad ʿAbduh, Jamal ad-Din al-Afghani) sau a celor liberali și progresiști (Khaled Abou El Fadl,

⁶ Mir-Hosseini, *Towards... op.cit.*, p. 26.

Ebraheem Moosa)? Legea malikită este diferită de legea shafită, încă și mai diferită de legea šiită sau de propunerile contemporane progresiste ș.a.m.d. Pe de altă parte, adesea, păstrând același exemplu, legile imamului Malik ibn Anas (m. 795), întemeietorul școlii de gândire malikite, diferă de interpretările ulterioare ale declarațiilor imamului Malik propuse de către discipolii și învățații din alte epoci și din alte societăți care au continuat să își reclame apartenența la școala malikită. Desigur, aceste variații de devenire istorică, contextualizată a diverselor sisteme de jurisprudență islamică se păstrează totuși în cadrul unei paradigme epistemologice și metodologice comune care a rămas necontestată și nereformată din fundamente până la apariția teoretizărilor contemporane ale musulmanilor progresiști.

În al treilea rând, derivând din precizările anterioare, trebuie să clarificăm explicit de la început că toate interpretările legale islamice sunt în mod inevitabil conjuncturale, schimbătoare și incomplete. Legile islamice au fost formulate în urma unui proces evolutiv, dinamic, cumulativ și au suportat diverse metamorfoze conceptuale de-a lungul secolelor, semnificativ marcate adesea și de relația simbiotică aparte și de dependența complicată care a existat între lege și politică sau între profesia juridică și autoritățile din sfera politică. Relativitatea analizelor juridice islamice este înrădăcinată în condiționarea lor culturală și istorică. Regulile sau normele islamice legale sunt masiv influențate de supozițiile filosofice, istorice, teologice, lingvistice

și sociologice ale juristului care le construiește și ale epocii în care acesta a trăit și a gândit.⁷

Evident, o consecință a acestei interferențe inevitabile a contextului istoric, cultural, social, economic și politic, precum și a subiectivității juristului asupra procesului de constituire a legilor islamice o reprezintă necesitatea reformării continue a legilor islamice. Reformulările actuale ale legilor islamice și chiar ale fundamentelor teoretice ale jurisprudenței islamice înseși sunt obligatorii dat fiind că unele supoziții epistemologice și politice prezente în timpul construirii premoderne a jurisprudenței islamice sunt clar diferite de supozițiile contemporane, legile islamice premoderne devenind astfel anacronice și incapabile să răspundă necesităților comunităților contemporane de musulmani.

Tocmai de aceea, în al patrulea rând, este important de semnalat că, așa cum au detaliat diferiți juriști musulmani progresiști, posibilitatea reexaminării instrucțiunilor și poruncilor coranice sau profetice⁸ care conțin indicatori ai Voinței divine trebuie să rămână deschisă în istorie. Nici o comunitate interpretativă, instituție sau individ nu are dreptul de a îngheța înțelegerea legalistă într-o așa-zis reflectare exclusivă, atemporală și definitivă a dreptății divine.⁹ De altfel, jurisprudența islamică tradițională nu a operat decât în limitele probabilităților și a

⁷ Soroush, Abdul-Karim, „The Evolution and Devolution of Religious Knowledge”, în Kurzman Charles (ed.), *Liberal Islam. A Sourcebook*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 245-246.

⁸ Extrase din relatări / *hadît*-uri atribuite profetului Muhammad.

⁹ El Fadl, *Speaking...*, op.cit., 2001, pp. 132-133.

dovezilor variabile, evitând, cel puțin la nivel declarativ-normativ, să își aroge certitudini divine.¹⁰ Pe de altă parte, este adevărat că dezvoltarea exacerbată și unilaterală a jurisprudenței islamice, inevitabil dublată de sufocarea graduală a analizelor raționaliste și etice,¹¹ a generat abordări neechilibrate, cu consecințe pragmatice nocive asupra anumitor grupuri de oameni cum ar fi nerespectarea dreptății de gen (egalitatea dintre bărbați și femei), a drepturilor persoanelor de alte orientări sexuale și de gen sau a drepturilor nemusulmanilor sau a adeptilor confesiunilor islamice considerate a fi „neortodoxe”. Dacă sau nu aceste metodologii jurisprudențiale premoderne și conținuturile legaliste rezultate reprezintă unica modalitate de funcționare a unei jurisprudențe întemeiate pe principii coranice este o întrebare la care cartea de față își propune să răspundă în cele ce urmează.

Volumul este împărțit în două capitole. În primul capitol vom analiza procesul evolutiv complex de construire și dezvoltare a jurisprudenței islamice, inclusiv interferențele sale relevante cu spațiul politic și impactul contextului socio-cultural și economic dintr-o anumită epocă asupra demersurilor multiple de formulare a legilor islamice. Tot aici vom explora succint fundamentele teoretice ale jurisprudenței islamice premoderne, explicând determinațiile generale ale surselor, instrumentelor și principiilor jurisprudențiale majore. Astfel, vom analiza sumar cum a fost înțeles Coranul în calitate de text sacru al musulmanilor în raport cu demersul de extragere a

¹⁰ El Fadl, *Speaking...*, op.cit., 2001, pp. 32-34.

¹¹ Rahman, Fazlur, „Islam and Modernity”, în Kurzman Charles (ed.), *Liberal Islam. A Sourcebook*, Oxford University Press, Oxford, 1998, p. 315.

legilor islamice, cum a fost conceptualizată *sunnah*, tradiția profetică, și cum diferitele sale formulări au influențat procesul de derivare a legilor islamice, insistând asupra implicațiilor juridice și hermeneutice ale procesului de *hadîțificare* a *sunnah*-ei, cum în construirea regulilor islamice au operat decisiv și alte instrumente și principii jurisprudențiale cum ar fi *'iğmā'* – consensul opiniilor, *qiyās* – deducția analogică, *istihsān* – preferința juridică, *maṣlaḥah mursalah* – interesul public, *'urf* – obiceiul, *istiṣhāb* – prezumția continuității, *iğtihād* – exercitarea raționamentului juridic independent sau principiul *sadd al-darā'ī'* – al blocării mijloacelor.

În cel de al doilea capitol al volumului prezent vom examina, bineînțeles, făcând referințe și la tranzițiile moderne, două tendințe majore, radical diferite, ale jurisprudenței islamice contemporane: reducționismul salafit și reviviscenta *maqāṣid al šari'ah*, a *šari'ah*-ei bazate pe obiectivele etice coranice. Emergența, diseminarea și popularizarea fulminantă a metodologiei – atenție, nu neapărat și ideologiei – salafite în procesul de extragere a legilor islamice sunt aspecte discutate în prima secțiune a acestui ultim capitol. Ca studiu de caz, vom analiza două dintre paradigmele epistemologice și metodologiile hermeneutice care au făcut posibilă justificarea violenței atroce a adeptilor ideologiei ISIS în registrul moralității, dincolo de conținuturile ideologice atipice pe care aceștia le-au promovat, în opoziție cu complexitatea și rafinamentul opiniilor sunnite clasice.

Dezvoltările contemporane de factură progresistă ale *maqāṣid al šari'ah*, ale unui mod de construire a legilor islamice recentrat pe obiectivele etice coranice, încadrat într-o citire

holistică, tematică și dublu contextualizată (textual și istoric) a textului sacru coranic, reprezintă subiectul de studiu al celei de a doua secțiuni a ultimului capitol. O exemplificare a eficienței acestei metodologii jurisprudențiale, de altfel înrădăcinată tehnic tot în jurisprudența premodernă, va fi integrată în expunerea succintă a explorărilor feministe din cadrul jurisprudenței islamice contemporane. În genere, pe parcursul întregului volum, cu excepția subcapitolului despre ISIS, am preferat să exemplificăm impactul metodologiei jurisprudențiale în elaborarea unor legi concrete care afectează anumite grupuri de oameni, istoric vulnerabile, aducând în discuție în principal problematica de gen.

I. Fundamente teoretice ale jurisprudenței islamice premoderne

I. Constituirea și dezvoltarea jurisprudenței islamice premoderne

În perioada contemporană, termenul de *șari'ah*, extrem de controversat și confuz redus la sensul de lege islamică, este invocat și abuzat cu frenezie, pe de o parte, de către islamiștii radicali captivați de idealul nebulos al constituirii unui califat islamic guvernat de *șari'ah*. Devotamentul entuziast al islamiștilor radicali față de implementarea pedepselor islamice / *hudūd*, pedepse considerate a fi dovada supremă și unicul criteriu de demonstrare și legitimare a „islamității” regimului propus în acest sistem de manipulare religioasă subordonată scopurilor politice, nu este egalat și explicat decât de ignoranța copleșitoare și arogantă în ceea ce privește complexitatea și varietatea jurisprudenței islamice tradiționale, precum și a diferitelor moduri de interpretare ale Coranului și *sunnah*-ei, tradiției profetice, în istoria islamică. Pe de altă parte, într-o abordare la fel de esențialistă și simplistă, mass media occidentală prezintă adesea tot ceea ce se petrece în societățile cu populație musulmană drept

o manifestare a adoptării *șari'ah*-ei, percepute artificial și decontextualizat ca o lege divină codificată, unitară, implementată sistematic la nivelul societății, în fapt, redusă în același mod islamist la un set de elemente simbolice barbare și atroce cum ar fi uciderea adulterinilor sau tăierea mâinii hoților etc.

Paradoxal, dacă ne raportăm la preconcepțiile populare larg răspândite menționate mai sus, legislația actuală din țările musulmane nu este produsul jurisprudenței islamice decât izolat, prezentând multe elemente importate din codul juridic francez și american. Legile actuale din spațiile musulmane au un caracter hibrid pregnant, păstrând parte din determinațiile esențiale ale jurisprudenței tradiționale premoderne doar în ceea ce privește, în general, codul familiei. Dinamica, negocierile și confruntările existente între diferite grupări ideologice islamice contemporane, anume între tradiționalism, neotradiționalism, islamism, secularism, salaf(ab)ism, interpretările moderniste și progresiste recente¹ sunt, printre altele, înrădăcinate în variatele înțelegeri doctrinare, nu rareori incompatibile, asupra a ceea ce reprezintă legile islamice ca atare și modul lor de constituire.

Înainte de a începe succinta incursiune în istoria constituirii și dezvoltării legii islamice, trebuie să mai facem o

¹ Aceste subiecte au fost abordate în alte lucrări. Vezi pentru mai multe detalii Alak, Alina, *Reformă și înnoire în islamul modern. Argumente teologice, contexte socio-politice*, Tritonic, București, 2017; Alak, Alina, „Liberal and Progressive Interpretations in Contemporary Islam”, în *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, Vol. 15, Issue 3, 2015; Alak, Alina, „The Reform within Islam and the Legitimacy of the Contemporary Reinterpretations of the Qur'anic Text”, în *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, Mar2012, Vol. 12, Issue 1.

ultimă precizare. Cultura juridică islamică nu a fost niciodată produsul perfect al unui raționament cognitiv și moral uman absolut obiectiv, impermeabil față de oricare alți factori externi, ci a prezentat, pe de o parte, influențe cauzate de presiuni politice, condiționări socio-economice și supoziții teoretice epistemologice specifice unei anumite epoci. Pe de altă parte, cultura juridică islamică a fost condiționată de rigori interne generate de respectarea logicii proprii metodologiei și practici juridice, precum și de existența unor înțelegeri plurale a surselor textuale unice, Coranul și *sunnah*, tradiția profetică, subsumate unor criterii normative la rândul lor variat stabilite.

Contextul socio-cultural și legislativ al Arabiei preislamice, parte integrantă a culturii generale a Orientului Apropiat, a jucat un rol important și în procesul constituirii legilor islamice. Datorită contactelor intense prin activitățile comerciale și religioase cu arabii din nord, populația din așezările agricole și sedentare din Hijaz, chiar și beduinii, erau familiarizați cu legile, cultura, dar și problemele politice și militare ale spațiului amintit. După încetarea călăuzirii directe a profetului Muhammad (m. 632), etica și aspectele legaliste din Coran, precum și legile tradiționale, obiceiurile arabe preislamice (preluate mai ales în domeniul comercial și financiar, alături de câteva legi penale – compurgația) au modelat treptat societatea islamică aflată în plină formare și dezvoltare.² Stabilirea pedepselor și a unui sistem centralizat de plătire a daniei obligatorii / *zakāt*-ului a

² Jurisprudența islamică a dat dovadă, cel puțin în anumite perioade ale dezvoltării sale, de o mare capacitate de asimilare. Hallaq, Wael B., *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 8-28.